

Tzvetan Todorov – Strach z barbarů. Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací (2011)

Martin Bouchal

Katedra antropologie, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni, mbouchal@volny.cz

NA PODZIM roku 2011 obohatilo český knižní trh nové dílo z pera Tzvetana Todorova s názvem *Strach z barbarů*, zabývající se stále aktuálními otázkami diskutovanými v souvislosti se „střetem kultur“, respektive koexistence Západu a tzv. světa islámu.

Tzvetan Todorov, bulharský emigrant žijící od roku 1963 v Paříži, není českému čtenáři neznámý. Tento (strukturalistický) badatel na poli literární teorie a lingvistiky, kulturolog, sociolog a filosof, se dlouhodobě mimo jiné zajímá i problematiku totality a „jinakosti“. V češtině vyšla například díla *Dobytí Ameriky: problém druhého* (1996), *V mezní situaci* (1998) či *Úvod do fantastické literatury* (2010). Mluvíme-li o „novosti“ recenzované knihy, je nezbytné uvést, že francouzský originál vyšel již roku 2008. Přesto je nutno ocenit rychlost, s níž je nám tato kniha představena – například ve srovnání s dílem Alberta Houraniho *Dějiny arabského světa* – které se k českému čtenáři dostalo až 19 let od svého vzniku (a 17 let od smrti autora).

Jak již napovídá podtitul knihy *Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací*, Todorov se opětovně dotýká problematiky chápání „těch druhých“, přičemž nosným motivem knihy je otázka (transkulturních) hodnotových soudů, oné „civilizovanosti a barbarství“. Kniha samotná je členěna do pěti, respektive sedmi kapitol, v nichž Todorov postupně probírá jednotlivé vybrané okruhy spjaté se vzájemným střetáváním se Západu a muslimů.

V úvodu knihy nazvaném „Mezi strachem a zatrpklostí“ nastiňuje Todorov otázku proměn našeho chápání nezápadních zemí a jejich kultur a představuje schematické, a dle mého názoru také nepříliš šťastné, rozdělení světa, kdy tzv. svět islámu řadí (mimo dalších) mezi „země zatrpklosti“, zatímco donedávna dominantní Západ, který se v důsledku svého socio-ekonomického a politického vývoje musí vyrovnávat se ztrátou svého dřívějšího velmocenského postavení a vlády nad světem, zahrnuje mezi „země strachu“.

V první kapitole pojmenované „Barbarství a civilizace“ se Todorov věnuje vymezení pojmů, které budou čtenáře provázet po zbytek knihy. Autor zde představuje různé významy konceptů barbarství, civilizace a kultury v celé jejich šíři a mnohovrstevnosti. Za tímto účelem pak předkládá jak množství příkladů z historie a umění, sahajících od antických dob až po nedávnou minulost, tak antropologických a filosofických přístupů. Nejdůležitějším je ale jeho terminologické vymezení, kdy pojem civilizace (vedle barbarství) ustavuje jako hodnotící soud či morální kategorii, zatímco kulturu (kultury) chápe jakožto kolektivně sdílený, morálně neutrální historický útvar.

Druhá kapitola „Kolektivní identity“ je zaměřena právě na otázky konstituování kultury a kulturní identity, stejně jako na její funkce a hodnoty s ní spjaté. Na příkladu evropské kultury a jejího formování poté Todorov (stejně jako i v předposlední kapitole) poukazuje na to, jak dynamickým prvkem, neustále ovlivňovaným interakcí se svým okolím a měnící se kolektivní pamětí, kultura je; naopak neměnnou a stabilní kulturu lze považovat za mrtvou. Kriticky se vyjadřuje k multikulturalismu, přesněji k jeho preskriptivní variantě (komunitarismu), vedoucí k separaci a „konzervaci“ jednotlivých kultur. Todorov zde věnuje prostor také otázkám plurality kultur a identit a jejich vymezení vůči

etniku, národu či tradici, aby poté ustavil tři stěžejní typy identit – kulturní, občanskou a duchovní (univerzální).

Třetí kapitola, nazvaná „Válka světů“, je příznačně uvozena Todorovou kritikou již tolikrát diskutovaného, však stále vlivného (či stále vlivnějšího?) spisu Samuela Huntingtona *Střet civilizací*. Todorov vytýká Huntingtonovi zjednodušující generalizaci (zejména pak ve smyslu muslimská společnost = islám), terminologickou nejasnost (kultury x civilizace) a eurocentrickou aroganci a stereotypizaci. Dále pak kritizuje Huntingtonem tvrzenou náboženskou (myšleno islám) podstatu násilí a válek, kterou shledává spíše v pocitu ponížení dotčených ze strany Západu. Jako jeden z příkladů zde slouží nepokoje ve Francii v listopadu 2005. Todorov hlavní příčinu nevidí v islámu, ale v nezačlenění těchto „mladíků“ do společnosti, v kulturní vykořeněnosti, nízkém sociálně-ekonomickém postavení, nedostatečném vzdělání a kvalifikaci a taktéž v „závadných“ vzorech dospívajících. Z tohoto podhoubí plynoucí pocity méněcennosti a nepochopení pak dle Todorova logicky vedou k odporu až nenávisti vůči většinové společnosti a jejím pravidlům, normám a hodnotám, nikoliv však k jejím hmotným projevům. V části věnované islamismu (byť značně zjednodušujícím způsobem) a totalitarismu Todorov zdůrazňuje, že islamismus nelze zaměňovat s terorismem, byť v některých případech jsou těsnými souputníky. Hlavní kritiku pak Todorov směřuje vůči snaze o export myšlenkového a hodnotového systému „západní“ civilizace do zemí s odlišnou kulturně-historickou tradicí, respektive „vývoz“ demokracie vojenskou silou, který však vede pouze k devalvaci těchto hodnot v očích „obdarovaných“. Velký prostor Todorov v této kapitole věnuje dle něj (ne)ospravedlnitelné praxi mučení „nepřátelských bojovníků“ v rámci „Války proti terorismu“, aby se prostřednictvím tohoto tématu opětovně navrátil k otázce civilizace a barbarství. Právě zde Todorov usuzuje, že pokud je Západ schopen a ochoten sáhnout k takto barbarským prostředkům, stává se sám barbarským.

V následující kapitole s názvem „Plavba mezi útesy“ se Todorov zevrubně věnuje významným událostem, vyhrcoujícím soužití původního (hostitelského) obyvatelstva s přistěhovalci ze zemí islámu na půdě Evropy – vraždě Theo Van Gogha, kauze dánských karikatur či známému projevu papeže Benedikta XVI. – aby na nich diskutoval otázky předsudků a stereotypů, islamofobie či (neomezené) svobody projevu. Právě většinové reakce Evropanů (včetně odpadlice od islámu Aján Hirsí Alí) na tyto události a problematiku muslimské imigrace a islámu obecně chápe jakožto iracionální a v přímém rozporu s hodnotami osvícenství a tolerance. Ve statí věnované islámu pak Todorov čtenáři představuje liberální (mediálně bohužel spíše upozaděný) směr islámu. Do jisté míry provokativně pak mohou vyzníť autorovy návrhy na širší výuku arabštiny ve státních školách, oddělené plavání ve veřejných bazénech či zavedení muslimských svátků do francouzského kalendáře.

Předposlední kapitola „Evropská identita“ se zaměřuje na otázku historie vymezení evropské identity (či spíše evropských identit) a její proměny tváří tvář realitě postupující integrace kontinentu. Todorov (v duchu evropské otevřenosti a kulturní plurality) představuje myšlenku tzv. kosmopolitního modelu Evropy, založeného vedle univerzálních norem na kulturní pluralitě, uznání rovnosti, laicismu a respektu ke kolektivní paměti „těch druhých“, ale bez snahy konstituovat jakousi kolektivní „evropskou“ paměť. Todorov se zde staví za silnou a politicky integrovanou Evropskou unií, která by se vymezila vůči hegemonismu USA a stala se jakýmsi „vzorem civilizace“ pro zbytek světa.

Krátký závěr knihy s názvem „Překonání manicheismu“ se pak nese v duchu výzvy k otevřenosti, odbourání zjednodušujících stereotypů a předsudků, empatii a dialogu.

Jak předkládanou knihu zhodnotit. Samotné uchopení tématu a mnohé z autorových závěrů jsou v českém prostředí inovativní a pro existující diskusi obohacující. A ačkoliv jsou vzhledem k mnohdy překotnému vývoji některé autorovy postřehy již neaktuální, význam této knihy to nikterak neumenšuje.

Todorova kritika Huntingtonova „střetu civilizací“ sice nepřináší dle mého názoru ve srovnání s v ČR již v publikovanými pracemi (namátkou Baršův *Západ a islamismus* (2001), sborník *Hrozivé proroctví* (2002) editovaný Oskarem Krejčím, *Svaté války a civilizační tolerance* (2005), Zdeňka Müllera, či *Islám a Západ* (2002) Luboše Kropáčka) žádné zásadní novum, naopak například kapitoly věnující se otázkám mučení či karikatur jsou značným přínosem. V případě posledně zmíněného tématu se zde čtenáři přímo nabízí srovnání s názory již zmíněného českého historika, arabisty a filosofa, taktéž žijícího v Paříži, Zdenka Müllera (např. *Islám a islamismus*, 2010, či jeho blog).

Hlavní výtky můžeme shrnout do dvou okruhů. Prvním je otázka po kritičnosti autorova přístupu, kdy lze Todorovovi vytknout jistou selektivnost výběru jednotlivých příkladů, ať již historických, či ideologických, na kterých staví své konstrukce, stejně jako určitou (byť pochopitelnou) míru zjednodušení nesporně komplikovaného a mnohvrstevného tématu. Problematickým se jeví i fakt, že ačkoliv autor, jak sám poukazuje, není expertem na islám a islamismus, či oblast Blízkého východu, nikterak mu toto nebrání ve vynášení soudů o jejich povaze.

Z hlediska formálního nelze práci mnoho vytknout. Přes občasnou zmatečnost (kultura, kultury, civilizace) je kniha napsána překvapivě čtivě, bez přílišného akademického „balastu“, což ji činí stravitelnou i pro běžného čtenáře. Na tomto velmi dobrém dojmu se podílí i kvalitní překlad Jindřicha Vacka, který se ale přese vše nedokázal vyhnout jistému, byť spíše úsměvnému pochybení, kdy známého orientalistu Bernarda Lewise označuje jakožto „islamistu“ (s. 100), a řadí jej tak de-facto po bok Hassana al-Banná či Sajjida Qutba. Na jeho obranu lze uvést, že v samotné české akademické obci na toto téma probíhá již drahnou dobu stále neukončená debata (francouzský originál z roku 2008 uvádí přijatelnější termín l'islamologue, tj. islamolog).

Co říci závěrem. Todorovova kniha je výrazem evropské perspektivy pohledu na toto komplikované téma. *Strach z barbarů* není ani tak o vztahu mezi Západem a islámem, jako spíše o (morální) zkoušce univerzálních a demokratických hodnot Západu tváří tvář strachu z islamistického teroru i islámu samotného. Nelze se ale ubránit dojmu, že Todorov přes veškerou snahu o nestrannou kritičnost vyzývá k vstřícnosti a respektu pouze jednu ze stran tohoto „střetu“.

POUŽITÁ LITERATURA

- [1] TODOROV, T. 2011. *Strach z barbarů. Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací*. Praha: Nakladatelství Paseka.